

В.А. Ницета,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Бердянський державний
педагогічний університет)

РИТОРИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ У КОНТЕКСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МОВНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується новітніми технічними досягненнями, відкритими кордонами, практично необмеженими можливостями для різнобічного й гармонійного розвитку людини. У той же час спостерігається моральне, ціннісне й загальне духовне зuboжіння особистості, що пов'язують з добровільним усамітненням, невмінням і небажанням активно спілкуватися, ділитися емоціями, виявляти власне єство у слові.

Особистість у період ранньої юності прагне до соціальної зрілості, але, на жаль, не завжди процес соціалізації детермінований успішністю в комунікації. Проблеми соціальної мобільності, формування міжособистісної поведінки найчастіше виникають у молодих людей, у “формативні роки” (І. Єрмаков), у “колективному віці” (І. Кон). Шкільна молодь оволодіває найголовнішим із мистецтв – мистецтвом жити, залучаючись до пізнання, творчої діяльності, і перепонами в цьому, як зазначають науковці й педагоги-практики, стають некомунікабельність і несформованість умінь і навичок комунікативної поведінки.

В освіті України проголошені й запроваджуються нові трансформаційні та модернізаційні підходи, які диктує новий час і нове життя. Навчально-виховний процес сучасної школи перебудовується на засадах підвищення компетентнісної (життєтворчої) спрямованості. Усезростаюча потреба суспільства в умінні вправно володіти словом висуває серед першочергових завдань формування в учнів комунікативної компетентності [4; 10]. Проте до сьогодні випускники загальноосвітніх навчальних закладів недостатньо володіють комунікативною культурою та етикетними нормами комунікативної поведінки.

Позитивним кроком вважаємо введення в навчальний процес курсу практичної риторики (принаймні фрагментарно), оскільки до цієї науки останнім часом виник суспільний інтерес. Але процес закладання методичних традицій плекання риторичних здібностей молодих поколінь лише розпочинається. До того ж риторичну компетентність допоки не закладено до результативної бази шкільної освіти й не досліджено в контексті комунікативної спрямованості навчання мови.

Підґрунтям дослідження стали праці фахівців з риторики, риторичної освіти та проблематики формування комунікативної компетентності В. Аннушкіна, І. Аватера, О. Волкова, Т. Вольфовської, Н. Голуб, О. Горошкіної, Н. Іпполітової, І. Калмикової, С. Коваленка, З. Курцевої,

Г. Онуфрієнко, Т. Ладиженської, Є. Мелібруда, Р. Осадчук, М. Пентиліюк, Ю. Рождественського, Г. Рузавіна, Г. Сагач, Н. Сивкової, Л. Скуратівського, С. Трубачової, О. Тюпті, В. Федоренка, О. Чувакіна, В. Шуляра та ін.

Мета статті – окреслити змістове наповнення комунікативної компетентності; дослідити співвіднесеність структурних компонентів риторичної й комунікативної компетентностей; обґрунтувати необхідність опанування учнями шкільної риторики як обов'язкового систематичного навчального предмету.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти комунікативну компетентність визначено змістом, метою й результатом мовної освіти [4]. Тому останнім часом значна увага приділяється дослідженню сутності, структурних компонентів комунікативної компетентності, розробці ефективних шляхів її формування у шкільної молоді.

С. Трубачова та Р. Осадчук розглядають комунікативну компетентність учнів основної школи як залучення до діалогу [8]; Т. Вольфовська – як готовності до діяльності [3]; С. Омельчук – як побудова власних програм мовленнєвої поведінки; як сукупність знань про спілкування, умінь і навичок, потрібних для розуміння чужих та побудови власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування [7].

До структурних компонентів комунікативної компетентності відносять: комунікабельність як комунікативну активність; здатність ідентифікувати й адекватно висловлювати власні почуття в мовленні; навички співпраці, співробітництва; комунікативну культуру; навички активного слухання; конфліктну компетентність; навички ефективного спілкування (О. Тюптя [9]); осмислення образів для комунікації; знання, уміння й навички розгортання комунікації; активність у комунікативній діяльності; самостійне творення комунікативного тексту згідно з темою або ситуацією (С. Трубачова, Р. Осадчук [8]); мовну, соціолінгвістичну, стратегічну компетенції; знання мовленнєвознавчих понять; уміння й навички аналізу тексту; мовленнєво-комунікативні вміння (С. Омельчук [7]); когнітивний, мотиваційно-оцінний та конативний (операційний) компоненти; здатність до участі в комунікативних ситуаціях; ситуативна адаптивність; вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки; усвідомлення перцептивних умінь (Т. Вольфовська [3]).

Таким чином, комунікативну компетентність з погляду результативності шкільної мовної освіти розглядають у таких аспектах: образно-мисленнєвому, теоретичному, аналітичному, мотиваційно-оцінному, діяльнісному, творчому, емоційно-вольовому, конфліктологічний, активного слухання [1], аспекті співробітництва, аспекті ефективності спілкування, аспекті невербального спілкування [2].

Останнім часом у фахових журналах з'явилося чимало публікацій авторських програм вивчення риторики в школі: програма факультативного курсу для профільних класів "Етика ділової документації" (С. Коваленко); програма факультативного курсу "Сучасна риторика" (С. Коваленко);

програма гуртка “Живе слово” (А. Ляшкевич); програма пропедевтичного курсу “Вступ до риторики” (М. Степанюк); програма факультативного курсу “Історія світової риторики” (В. Федоренко) тощо. Одним з напрямків модернізації шкільної мовної освіти є введення в навчальний процес курсу практичної риторики. Змістом і результатом риторичної освіти має стати риторична компетентність.

Риторичну компетентність означають як: сукупність знань і вмінь, що визначають сукупність та ефективність стратегії й тактики мовлення та мовленнєвої поведінки (Н. Голуб); як володіння людиною взаємопов'язаними якостями особистості, які визначають здатність до ефективного спілкування, особистісним ціннісним ставленням до спілкування та досвідом спілкування, спрямованого на здійснення особистісно й соціально-значущої продуктивної діяльності (О. Симакова); як коректну мовленнєву поведінку та невід'ємну частину комунікативної компетентності (О. Бабкіна); як найвищий рівень комунікативної компетентності, яка забезпечує риторичну діяльність людини як здатність свідомо створювати, виголошувати й рефлексувати авторсько-адресний текст у відповідності з метою та ситуацією публічного мовлення (Л. Горобець); як володіння знаннями, уміннями, навичками, експресивними, емоційними, логічними засобами мови та здатність спрямовувати ці якості для досягнення запланованого прагматичного результату.

Нами окреслено структуру риторичної компетентності учнів загальноосвітніх шкіл у таких площинах: теоретико-практичній, організаційно-методологічній, процесуально-діяльнісній, морально-етичній (соціокультурній), площині комунікативної активності, площині впливовості мовленнєвого акту [6, с.97]. Ораторське мистецтво варто розглядати в контексті риторичної компетентності, але не ототожнювати ці поняття. На думку В. Шуляра, ораторське мистецтво в системі шкільної освіти має охоплювати та враховувати такі етапи: докомунікативний (підготовчий), комунікативний (виголошення риторичного тексту) і посткомунікативний (рефлексивний) [11, с.49].

Риторична і комунікативна компетентності, маючи свої змістові поля, становлять ядро результативної бази шкільної мовної освіти. Цей факт, на нашу думку, свідчить про те, що варто дослідити співвіднесення змісту й сутності зазначених компетентностей (рис. 1).

Як видно з рисунку 1, риторичну компетентність позиціоновано шістьма складовими. Площина активності риторичної компетентності має змістові співвідношення з чотирма компонентами комунікативної компетентності, теоретико-практична площина та процесуально-діялісна площина – із трьома компонентами відповідно. Наявність трьох і чотирьох змістових співвідношень між складовими досліджуваних компетентностей, на нашу думку, свідчить про сутнісну відповідність окреслених складових.

Організаційно-методологічна площина та площина впливовості мовленнєвого акту риторичної компетентності мають по два змістові співвідношення зі структурними елементами комунікативної компетентності,

а соціокультурна площина – лише одне співвідношення. Це свідчить про те, що зміст виділених площин риторичної компетентності загалом не представлений у структурі комунікативної компетентності: практично поза увагою залишаються експресивно-емоційні засоби мовлення (зокрема, невербальні), проектування прагматичного результату комунікативних актів (аспект впливовості мовлення), цінності та ціннісні орієнтації учня-мовця (морально-етичний бік комунікації) тощо.

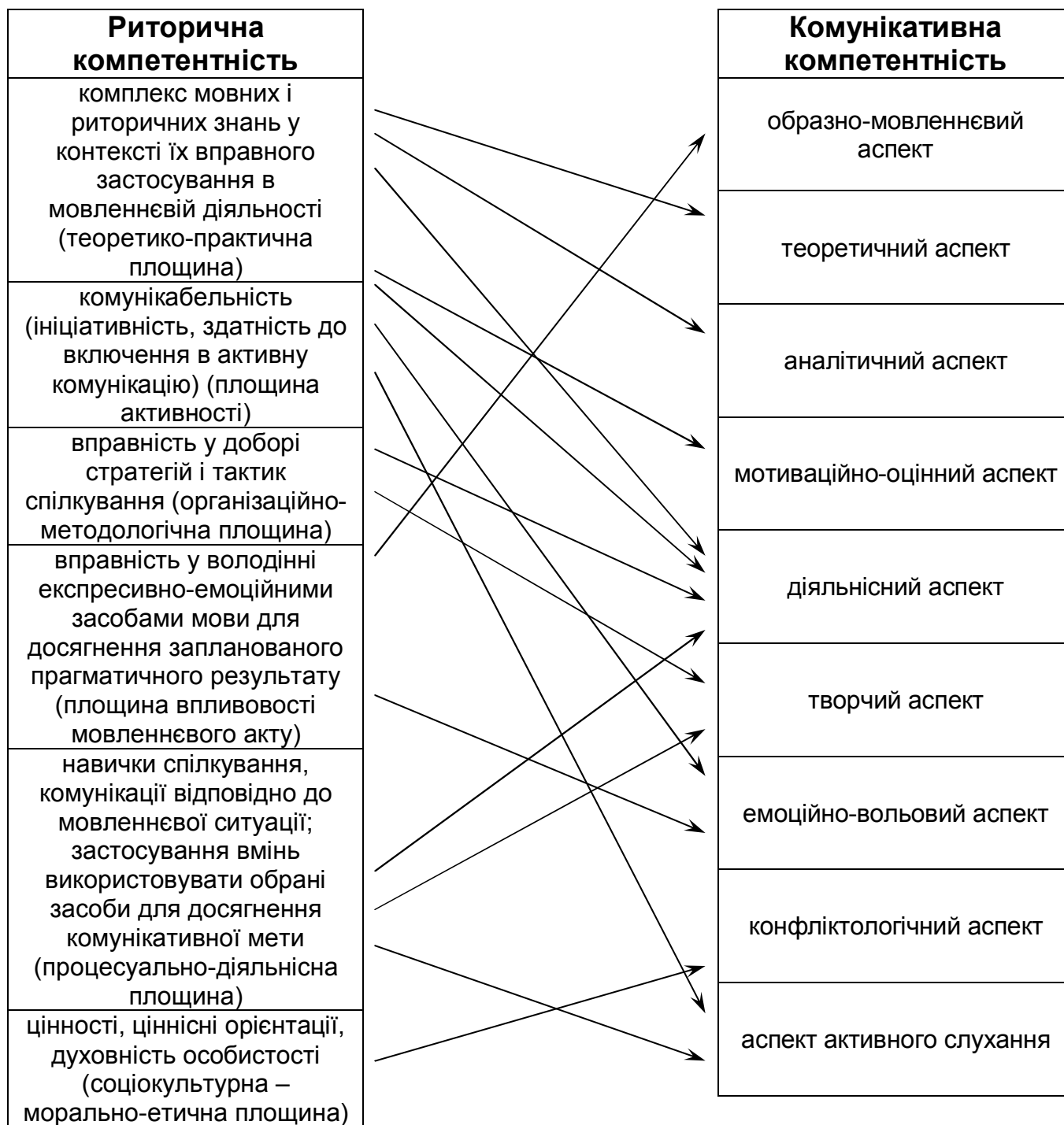

Рис. 1. Співвіднесеність змісту риторичної та комунікативної компетентностей

Виявлені факти наочно доводять, що в результаті здобуття комунікативно спрямованої мовної освіти в учнів загальноосвітніх шкіл формується комунікативна компетентність і лише окремі складові риторичної компетентності. Про повноцінний процес цілеспрямованого формування у школярів риторичної компетентності може йти мова за умови, якщо риторика отримує статус самостійного навчального предмету інваріантної частини базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів або ж елективного курсу.

Варто окремо зауважити щодо ораторського мистецтва, яке відносять до сфери риторичної компетентності. Як зазначено вище, ораторське мистецтво охоплює та враховує докомунікативний (підготовчий), комунікативний (виголошення риторичного тексту) і посткомунікативний (рефлексивний) етапи. Виходячи із сутності й змістового наповнення комунікативної компетентності, можна зробити висновок, що докомунікативний і посткомунікативний етапи формування у школярів ораторської майстерності не є завданням комунікативно спрямованої мовної освіти.

Нами розроблено п'ятнадцять специфічних принципів шкільної риторики (принцип практичного спрямування; принцип доречності слова; принципом гармонізуючого діалогу; принцип активного сприймання; принцип аксіологізації; принципом антропоцентричності; принцип евристичності; принцип «живої» комунікативності; принцип новизни; принцип громадянського виховання учнів; принцип розвивального впливу; принцип позитивної педагогічної взаємодії; принцип духовного становлення особистості; принцип «мовленнєвого вчинку»; принцип формування особистості через слово), комплексна взаємодія яких у процесі цілеспрямованої реалізації стане запорукою формування у школярів риторичної компетентності.

Паралельно з вивченням шкільної риторики, на нашу думку, необхідно здійснювати риторизацію мовленнєвого розвитку учнів і всього дидактичного процесу. Риторизація розглядається як процес переосмислення предмета і способів його викладання, переосмислення організації освітнього процесу як повноцінного ділового спілкування за канонами риторики: етос створює умови для мовлення, пафос – джерело створення задуму мовлення, логос – словесне втілення пафосу на умовах етосу. У контексті риторизації як активізації пізнавальної діяльності процесу навчання засобами діалогу варто: здійснювати цілеспрямовану діяльність з оволодіння як учнями, так і педагогами теорією діалогу; дидактичну взаємодію всіх учасників навчального процесу вибудовувати як навчальний діалог; риторичний діалог на уроці української мови використовувати як метод навчання, форму навчання, форму організації навчання; вибудовувати педагогічне спілкування як риторичне за критеріями діалогу. Лише за таких умов і в процесі комунікативно спрямованої мовної освіти в учнів формуватиметься риторична компетентність.

Відповідно до окреслених у статті завдань можемо зробити такі **ВИСНОВКИ**:

- 1) комунікативну компетентність з погляду результативності шкільної мовної освіти розглядають у таких аспектах: образно-мисленнєвому, теоретичному, аналітичному, мотиваційно-оцінному, діяльнісному, творчому, емоційно-вольовому, конфліктологічний, активного слухання, аспекті співробітництва, аспекті ефективності спілкування, аспекті невербального спілкування;
- 2) структуру риторичної компетентності учнів загальноосвітніх шкіл окреслено у таких площинах: теоретико-практичній, організаційно-методологічній, процесуально-діяльнісній, морально-етичній (соціокультурній), площині комунікативної активності, площині впливовості мовленнєвого акту;
- 3) у результаті здобуття комунікативно спрямованої мовної освіти в учнів загальноосвітніх шкіл формується комунікативна компетентність і лише окремі складові риторичної компетентності;
- 4) риториці варто надати статусу самостійного навчального предмету інваріантної частини базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів або ж елективного курсу.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у проведенні експериментальної роботи із старшокласниками з метою аналізу наявних риторичних знань, умінь і навичок, а також з метою виявлення їхньої думки щодо проблематики шкільної риторичної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Атватер И.* Вас слушаю... : советы руководителю, как правильно слушать собеседника / Иствуд Атватер. – [сокр. пер. с англ. Ю. М. Жукова]. – [изд. 2-е]. – М. : Экономика, 1988. – 110 с.
2. *Атватер И.* Невербальное общение [Электронный ресурс] / И. Атватер // Psychology OnLine.Net. – Режим доступа : <http://www.psychology-online.net/print.php?id=1049>. – Заголовок с экрана.
3. *Вольфовська Т.* Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети / Тетяна Вольфовська // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 13-16.
4. *Державний стандарт базової і повної середньої освіти* // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 76-80.
5. *Мелибрда Е.* Я – Ты – Мы : психологические возможности улучшения общения / Ежи Мелибрда. – [пер. с пол. Е. В. Новиковой]. – М. : Прогресс, 1986. – 122 с.
6. *Нищета В.* Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл як педагогічна проблема / В. Нищета // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки) : [частина II]. Листопад, 2010. – № 22 (209). – С. 93-98.

7. *Омельчук С.* Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису : лінгводидактичні аспекти / Сергій Омельчук // Дивослово. – 2006. – № 9. – С. 2-5.
8. *Трубачова С.* До питання розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи / Світлана Трубачова, Раїса Осадчук // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – № 2. – С. 95-99.
9. *Тюптя О.* Комунікативна компетентність особистості / О. Тюптя // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. збірник / [ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу й науковий редактор), та ін.]. – К. : Контекст, 2000. – С. 200-207.
10. *Українська мова : програма для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів* / [Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосолова, Я. І. Остаф] ; за ред. Л. В. Скуратівського. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. – 176 с.
11. *Шуляр В.* Формування риторичної компетентності старшокласників у науково-дослідницькій діяльності / Василь Шуляр // Бібліотечка "Дивослова". – 2008. – № 8 (38). – С. 47-50.

Ницета Володимир Анатолійович. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл у контексті комунікативної спрямованості мовної освіти.

Окреслено змістове наповнення комунікативної компетентності та досліджено співвіднесеність структурних компонентів риторичної й комунікативної компетентностей. Обґрунтовано необхідність опанування учнями шкільної риторики як обов'язкового систематичного навчального предмету.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, риторична компетентність, риторичне мистецтво, комунікативна спрямованість.

Ницета Владимир Анатольевич. Риторическая компетентность учащихся общеобразовательных школ в контексте коммуникативной направленности языкового образования.

Очерчено содержательное наполнение коммуникативной компетентности и исследована соотнесенность структурных компонентов риторической и коммуникативной компетентностей. Обоснована необходимость овладения учащимися школьной риторики как обязательного систематического учебного предмета.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, риторическая компетентность, ораторское искусство, коммуникативная направленность.

Nischeta Volodymyr. Rhetorical competence of general school pupils in the context of communicative direction of language education.

The content filling of communicative competence has been described; correlation of structural components of rhetorical and communicative

competence has been investigated. The author writes about necessity of mastering of school rhetoric by pupils as a compulsory school subject.

Key words: competence, communicative competence, rhetorical competence, communicative direction, oratory.

Ницета В. А. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл у контексті комунікативної спрямованості мовної освіти / В. А. Ницета // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 2. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – С. 176-181.